

Lütfi ARSLAN

Dr. | Dr.

Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü, Yozgat-TÜRKİYE
Yozgat Directorate of National Education, Yozgat-TURKIYE
ORCID: 0000-0002-5844-7732
lutfiarslan1979@hotmail.com

Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Türk-İngiliz Ticari İlişkileri

Öz

İngiltere, XV yüzyıla kadar dünyanın diğer kıtalarıyla ticari, siyasi ve kültürel ilişkisi olmayan bir tarım ülkesiydi. Coğrafi keşiflerle birlikte okyanus ötesi ticaretin yoğunlaşması İngiltere'yi de etkilemiştir. XVI yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ile Kuzey Avrupa ülkeleri arasında politik ve ticari ilişkiler artmaya başlamıştır. XVI. yüzyılda Osmanlı-İngiltere ilişkilerinin resmi olarak başlamasında siyasi ve ticari kaygılar ön planda olmuştur. İngiliz tüccarları Levant adını verdikleri Doğu Akdeniz'e ulaşarak Girit, Kıbrıs, Trablus, Sakız, Şam gibi ticaret merkezleriyle alışveriş yapmaya başlamıştır. XVIII. yüzyıla kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin jeostratejik hedeflerinin farklı olması ülkelerin birbirlerine rakip olmalarını da engellemiştir. Levant Kumpanyasının sahip olduğu imtiyazlar İngiltere'nin Osmanlı ülkesinde tekelleşmeye başlamasına yol açmıştır. 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla İngiltere'ye verilen imtiyazlar Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Türk-İngiliz ilişkilerinin stratejik şartlar neticesinde 1875'ten sonra çatışmaya dönüşmesi ticari ilişkilere de olumsuz yansımıştır. İngiltere, XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlılarla olan ticaretinde Fransa ve Almanya'nın gerisinde kalmıştır. Millî Mücadelenin kazanılması ve Cumhuriyetin ilanıyla birlikte yabancı sermaye konusunda açık ve pozitif yaklaşımlar sergilenmesi İngilizleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır. İngiltere Türkiye'yi yönünü Batıya dönen bir ülke çizgisine çekmeye çalışmıştır. Türk-İngiliz ticari ve siyasi münasebetleri 1923'ten sonra liberal çizgide gelişme göstermiştir. Türkiye 1920-1930 arası dönemde devamlı surette dış ticaret açığı vermiştir. Türkiye'nin İngiltere'ye olan ihracatı 1930'a kadar giderek azalırken ithalatı artmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ile Almanya ve İtalya'nın anti statükocu politikaları İngilizleri Türkiye'ye yaklaştırmıştır. İngiltere Türkiye ile ticaretinde istediği yere ancak 1936'dan sonra gelebilmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında XVI. yüzyılda başlayan ticari ilişkiler Erken Cumhuriyet Dönemine kadar ki süreçte ekonomi-politik eksende ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi, İhracat, İthalat, Siyasi, Ticaret.

Turkish-British Trade Relations from the Ottoman Empire to the Early Republic

Abstract

England was an agricultural country that had no commercial, political and cultural relations with the other continents of the world until the 15th century. Along with geographical discoveries, the intensification of transoceanic trade also affected England. From the 16th century onwards, political and commercial relations between the Ottoman Empire and the Northern European countries began to increase. Political and commercial concerns were at the forefront in the official start of Ottoman-England relations in the 16th century. Reaching the Eastern Mediterranean, which they called the Levant, British merchants started to trade with trade centers such as Crete, Cyprus, Tripoli, Chios and Damascus. XVIII. The fact that the geostrategic goals of England and the Ottoman Empire were different until the 19th century also prevented the countries from competing with each other. The privileges of the Levant Company led to the monopoly of England in the Ottoman country. The concessions given to England with the 1838 Balta Limani Trade Agreement had a negative impact on the Ottoman economy. The fact that Turkish-British relations turned into conflict after 1875 as a result of strategic conditions had a negative impact on commercial relations. England lagged behind France and Germany in its trade with the Ottomans at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century. With the victory of the National Struggle and the proclamation of the Republic, open and positive approaches to foreign capital brought the British closer to Turkey. England tried to draw Turkey towards a country turning its direction to the West. Turkish-British commercial and political relations developed along liberal lines after 1923. Between 1920 and 1930, Turkey had a continuous foreign trade deficit. While Turkey's exports to England decreased gradually until 1930, its imports increased. The 1929 world economic crisis and the anti-status quo policies

of Germany and Italy brought the British closer to Turkey. Britain was able to reach the desired place in its trade with Turkey only after 1936. In this study, the commercial relations between the Ottoman Empire and England, which started in the 16th century, were discussed on the economic-political axis within the period until the Early Republican Period.

Keywords: Economic, Export, Import, Political, Trade.

Giriş

Türkler ile İngilizlerin birbirlerini tanımaları Selçuklular Dönemi'ne kadar gitmektedir. İngilizler Türkler hakkındaki ilk bilgileri Jean de Bourgogne'nin "Sir John Mandeville'nin Seyehatleri" adlı eserinden almışlardır. İngilizlerin Türklerle ilk temasları, 1097'de Kral William'ın oğlu Robert'in komutasında Anadolu'ya gelen İngiliz Haçlı ordusu vasıtasıyla olmuştur (Dereli, 1951, s. 7-8). Kral I. Richard (1189-99) ve I. Edward (1272-1307) zamanında paralı İngiliz askerleri Haçlı Seferlerine katılmışlardır. Bizans üzerine yapılan Türk akınlarında İmparator II. Manuel (1391-1425) Bizans'a yardım etmiştir. İngiliz menşeli askerler 1396 Niğbolu'da Savaşı'nda Türklerle karşı karşıya gelmiştir (Uzunçarşılı, 2011, s. 224).

İngiltere, XIV. yüzyılın ortalarına kadar bir tarım ülkesi durumundaydı. Ülke içerisinde tam bir güvenlik ve huzur ortamı sağlandıktan sonra ekonomik olarak birçok yenilik yapılmıştır. XV. yüzyıldan itibaren yenileşmeye başlayan bir İngiltere karşımıza çıkmaktadır. 1517'de Martin Luther'in 95 maddelik bildirisini ilan etmesinden sonra Roma'daki papadan ayrı ulusal kiliselerini kurmuşlardır. XV yüzyılın sonuna kadar Asya, Avrupa ve Afrika'dan ayrı Kuzey ve Güney Amerika'dan kopuk bir durumdaydı. XV. yüzyıl Avrupa için büyük değişimleri ve zenginleşmeyi beraberinde getirmiştir. Coğrafi keşiflerden sonra "Yeni Dünya" diye tabir edilen topraklara, İspanyollardan sonra giden İngiliz, Hollanda ve Fransızlar bu yeni bölgelerdeki konumlarını güçlendirmek için büyük mücadele vermişlerdir. Coğrafi keşiflerle birlikte okyanuslar Avrupa gemiciliğine de açılmıştır (İnalçık, 2009, s.376, 427).

XVI. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde siyasi, ekonomik ve sosyokültürel alanlarda birçok gelişme meydana gelmiştir. Akdeniz'de ise bu yüzyıl başında Osmanlı yönetimi evvela 1517'de Mısır'ın alınmasıyla sonra da 1522'de Rodos'un fethiyle ciddi bir kazanım elde etmişlerdir. 1571'de ise Kıbrıs'ın fethi bir tarafa bırakılırsa Venedik-İspanya-Papalık ortak gücü Osmanlı donanmasını İnebahtı' da mağlup ederek, devletin varlığını tehdit edecek hale gelmiştir. Fakat yalnızca Osmanlılar için değil, İngilizler ve Hollandalılar da tehdit altındaki ülkeler durumundaydı. Bu şartlar altında Osmanlılarla Kuzey Avrupa ülkeleri arasında politik bir temasın zemini oluşmaya başlamıştır (İnalçık, 2009, s.376, 427).

Türk-İngiliz ilişkileri resmi olarak XVI yüzyılda başlamıştır. Bu ilişkilerin başlamasında siyasi ve ticari kaygıların yeri büyük olmuştur. Böylece iki ülke arasında dostluk ilişkileri her geçen yüzyıl gelişerek devam etmiştir. İngiliz tüccarlardan Anthony Jenkinson, 1553'te Kanuni Sultan Süleyman'dan güvenli ticaret yapma hakkında özel bir ticaret yapma izni almıştır. Jenkinson'dan sonra Osmanlı Devleti'nde aracısız alışveriş tekrar durma noktasına gelmiştir. 1558'de Kraliçe Elizabeth'in izlediği iç ve dış siyaset Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasını sağlamış, bu dönemde Türkler ile İngilizler İspanya tehdidi karşısında müttefik duruma gelmişlerdir. İngiltere'nin XVI. yüzyılda Avrupa ve dünya politikasını diplomasi ve ekonomik ilişkiler belirlemiştir. VIII. Henry Dönemi'nde (1509-1547) bu hususta yapılan çalışmalar bu politikanın dönüm noktasını oluşturmuştur (Appleby, 2012, s. 32). İngiltere'nin Türklerle ekonomik ilişkileri siyasal ilişkilere bağlı olarak ancak XVI. yüzyıl başlarında başlayabilmiştir. XVIII. Yüzyıla kadar İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin jeostratejik hedeflerinin farklı olması birbirlerine rakip olmalarını uzun bir süre engellemiştir (Kütükoğlu, 1985, s. 20-23). 1675 tarihli Osmanlı-İngiltere imtiyaz anlaşması, 1683 sonrası siyasi yakınlaşma, 1775'teki İngiltere-Amerika mücadeleleri, Isaac Morier'in başkonsolos olarak İzmir'e gönderilmesi ikili ilişkileri daha üst sıralara taşımıştır. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Fransa-Rusya yakınlaşması ve Yusuf Ağâh Efendi'nin 1793'de

Londra'ya elçi olarak gönderilmesi gibi gelişmeler her iki ülke münasebetleri için başka bir dönüm noktası olmuştur (Yalçınkaya, 2002, s. 1039).

1. XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Türk-İngiliz Ticari İlişkileri

Türklerle İngilizler siyasi olarak birbirinden uzak oldukları dönemlerde bile İngiliz tüccarların Türklerle ticari münasebetleri dolaylı yollardan olmuştur. Venedik, Floransa gibi İtalyan devletleri Osmanlıların birçok limanından aldıkları ürünleri kendi pazarlarında İngilizlere satmıştır. Avrupa'da Zenta, Mesina, Livorno gibi aracı pazarlar böylece önemli hale gelmiştir. İngiliz tüccarların Akdeniz'de ilk girişimi Floransa Devleti'nin ticari merkezi Pisa'da bir yazıhane açmalarıyla başlamıştır. 1513'te, Sakız'da Baptista Justiniano isminde bir Cenevizli tacir İngilizler için konsolosluk görevini üstlenmiştir. VIII. Henry Dönemi'nde 1511'de Girit, Kıbrıs ve Suriye'ye İngiliz menşeli kumaşlar getirilip, mukabilinde ipek, baharat, yağ, halı ve tiftik yünü alınmıştır. VIII. Henry bundan başka 1513'te Sakız Adası'na, 1530'da Girit'e ticaretle de ilgili konsoloslar atamıştır (Burian, 1951, s. 1).

XVI. yüzyılda İngiliz tüccarlar Doğu Akdeniz'e (Levant) gelerek, Girit, Kıbrıs, Trablus, Sakız, Şam gibi ticaret merkezleriyle ticaret yapmaya başlamıştır (Kurat, 1953, s. 3). William Harborne ve yardımcısının 1 Temmuz 1578 tarihinde İstanbul'a gelerek Kraliçe Elizabeth'in mektubunu padişah III Murat'a takdim etmesi ile ticari ilişkiler daha somut bir hale gelebilmiştir (Hakluyt, 1906, s. 109,110). Böylece İngiltere, yalnızca Akdeniz'in Hristiyan ülkeleriyle değil direkt Doğu Akdeniz ülkeleri ile ticari münasebete girmek üzere hem ihtiyacı olan ürünleri bulmak hem de aracılardan kurtularak kâr oranını arttırmak için iki İngiliz tüccarı Edward Osborne ve William Harborne sayesinde girişimlerine ciddi bir şekilde başlamıştır. Ayrıca Hicri 988 Miladi 1580'de İngiltere'ye verilen Nişan-ı Hümayun ile ticari ayrıcalıklardan İngiltere'nin tam olarak faydalanması sağlanmıştır. Böylece İngiliz tüccarlar derhal "Chiefe merchant of all the Turkish company" adıyla bir şirket kurarak başına Edward Osborne'u getirmiştir. William Harborne ise "Orator, Messenger, Deputie, and Agent" adıyla ticari temsilci olarak İstanbul'a gönderilmiştir (Burian, 1951, s. 10-12). Ayrıca İngiltere'nin Osmanlılar ile olan resmî ilişkisi 1581 yılında faaliyetlere başlayan Levant Company'nin yaptığı ticari faaliyetler etrafında şekillenmiştir.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda İngiltere'nin dünya ülkeleri ile dış politikasına ekonomik ve ticari ilişkiler yön vermiştir. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında XVI. yüzyılda başlayan siyasi ilişkiler XVII ve XVIII. yüzyıllarda İngiltere'nin Akdeniz ve Uzak Doğu ticaretine daha ciddi bir şekilde yönelmesi nedeniyle ekonomik alanda gelişme göstermiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ticari münasebetlerde İngiliz tüccar ve kumpanyaları çok daha etkili olmaya başlamıştır. 1675'e kadar geçen sürede Doğu Hindistan Kumpanyasıyla Levant Kumpanyası birbirlerini bütünleyen ticari bir sistem gibi çalışmıştır. 1675'te Osmanlılar İngilizlerle yeni bir imtiyaz anlaşması yapmıştır (Wood, 2013, s. 52-55).

Yabancı sermaye hareketlerinin dünyada ilk kez İngiltere'den başlatılmış olması İngiltere'yi ticarete üst sıralara yükseltmiştir. XVIII yüzyıl başlarında Hollanda'nın Antwerp ve Amsterdam şehirleri dünyanın en önemli ve en büyük büyük yabancı sermaye çeken merkezleri durumuna gelmiştir. Bu nedenle Hollanda yabancı yatırımlarda bir üstünlüğe sahip olmuştur. Fakat daha sonraki dönemlerde yapılan savaşlar bu üstünlüğün İngiltere'ye geçmesine yol açmıştır. 1800 yılların başında İngiltere'nin sömürgelerinde, anavatanda gelişen sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin ve özellikle maden ve petrolün çıkarılması için bu ülkelere yapılan girişimler yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcını teşkil etmiştir. XIX yüzyılın ikinci yarısında, Sanayi Devriminin bir sonucu olarak, Batı Avrupa ülkeleri elindeki sermayenin artan kısmını bu sermayeden daha fazla kâr sağlayacak yeni yatırımlar aramak için yönlendirmiştir. Böylece yabancı sermaye hareketleri yaygınlaşarak genel bir yatırım siyaseti hâline gelmiştir (Köse, 1993, s.17).

İngilizlerin Levant Kumpanyası adını verdikleri Akdeniz ticaretinde söz sahibi duruma gelmeleri Osmanlı tüccarı için alış-verişte kaçınılmaz bir tercih olmuştur. 19 Mayıs 1825'ten itibaren

Levant Kumpanyasının sahip olduğu imtiyazlar çerçevesinde Birleşik Krallık Osmanlı ülkesinde tekelleşme dönemini başlatmıştır. 1829 Yunan bağımsızlığına İngiltere'nin destek vermesi iki ülke ilişkilerini germiştir. 1826'dan sonra Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Mısır, Suriye ve Girit'te uyguladığı tekelcilik ve ihracat kısıtlamaları gümrük tarifelerinin yükseltilmesine bu da Avrupalı devletlerinin hoşnutsuzluklarına neden olmuştur. Osmanlı Devleti 1830'lu yıllara kadar korumacı ekonomik yapısının etkisiyle iç piyasada yabancı tüccarın etkin olmasını engellemek amacıyla yed-i vahid (tekel) uygulaması ile bazı ürünlerin üretilmesi ve dağıtılması işini bizzat kendi eliyle yürütmeye çalışmıştır. Böylece yabancı tüccarın iç piyasaya girmesi engellenmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1838'de başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletlerine tanıdığı ticari imtiyazlar (kapitülasyonlar), bir yandan Osmanlıların dış ticaretinin hızla büyümesine ve liberalleşmesine yol açarken, öte yandan 1850'lere doğru Batı Avrupa sermayesinin yatırımlarıyla yeni bir boyut kazanmıştır. 1856 Islahat Fermanı yabancı sermayenin ülkeye girişinde bir dönüm noktası oluşturmuştur.

1836'da patlak veren William Churchill olayı sonrasında gerginleşen ilişkileri yumuşatma çabasında olan Osmanlılar, 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile İngiltere'ye daha fazla imtiyaz vermek zorunda kalmıştır (Kütükoğlu, 1985, s. 53-59). Balta Limanı Sözleşmesi Osmanlı ülkesi sınırları içerisindeki İngiliz tüccarların serbestçe ticaret yapmasına olanak sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında uyguladığı iç gümrük tarifesi yabancılar için bütünüyle kaldırılmıştır. Fakat, yerli tüccar bunun dışında tutulmuştur. İngilizlere, hububat, pamuk, ipek, yün ve bakır gibi ihraç yasağı veya izne tabi Osmanlı ürünlerini serbestçe ihraç etme hakkı verilmiştir. Ayrıca İngiliz tüccarları ithalat vergisi ödemekle yükümlü tutularak, öbür vergilerden muaf tutulmuştur. Bu sayede İngilizler, gümrük vergisinin yanında bir de ticaret vergisi ödemek durumunda bırakılan Osmanlı vatandaşlarından bile daha az vergi ödeme imkânına kavuşmuştur. Yerli tüccar, ihraç ürünleri için daha önceden ödediği %3 vergi yerine %12; ithal ürünler için %5 ve transit mallar için %3 nispetinde vergi öderken, yabancılar ihraç ürünleri ve transit mallar için vergi ödemekten kurtulmuş, yalnızca %5 ithalat gümrüğü ödeme durumuna gelmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA], 1839, 00145.109081.002 & Korkmaz, 2020, s. 245).

Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi'ne benzer antlaşmalar, 1838 ile 1841 yılları arasında Fransa, Sardunya, İsveç, Norveç, Hollanda, Belçika, Prusya, Portekiz ve Danimarka gibi diğer Avrupalı devletlerle de yapılarak, aynı imtiyazlar onlara da verilmiştir. Sonuçta bu süreç, Osmanlı ülkesinin Avrupalı devletlerin açık pazarı durumuna girmesine yol açmıştır. Yabancılar sağlanan ticari ayrıcalıklar, korumacı bir ekonomik sisteme sahip Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. El emeğine dayalı Osmanlı üretim yapısı, sanayileşmiş ülkelerin makineye dayalı üretim yapısı ile rekabet gücüne sahip olamamıştır. Bu yüzden Avrupalı devletlerin Osmanlı ülkesine soktukları ucuz ve kaliteli malları piyasaya sokmaları ile yerli esnaf ve sanayici zamanla iflas etmiştir. Bu durum yaşanan savaşlarla birlikte zaten zor durumda olan Osmanlı ekonomisinin daha da zayıflamasına yol açmıştır (Korkmaz, 2020, s. 246).

Tanzimat Fermanının ilanı ve Rusya'ya karşı mücadele eden Macar ve Polonyalı milliyetçilerin Osmanlı Devleti'ne sığınması İngiliz kamuoyunda olumlu bir Türk hayranlığı yaratmıştır. Bu hayranlık İngiltere'yle Osmanlıların Kırım Savaşında Rusya'ya karşı birlikte savaşmasında etkili olmuştur (Armaoğlu, 1997, s. 233-234). Osmanlı Devleti, 1854-1874 arasında on beş kez dış borç almıştır. Kırım Savaşı'nı finanse edebilmek, ekonomide oluşan enflasyonist baskıyı azaltmak, Galata Bankerlerinden alınan diğer borçların yükünü hafifletmek ve mali krizi önlemek amacıyla Londra ve Paris'teki bazı kurum ve kuruluşlardan da dış borç alınmıştır. Ancak bu borçların ödenmesinde ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti'ne borç veren ülkeler alacaklarının tahsilinde ödeme kolaylıkları göstermek istememiştir. Uzun görüşme ve pazarlıklardan sonra Padişah II. Abdülhamid'in onayladığı 20 Aralık 1881 tarihli "Muharrem Kararnamesi" ile Osmanlı borçlarının ödenmesini sağlayacak uluslararası bir örgüt oluşturulmuştur. Buna göre alınan bazı vergiler bu borçların ödenmesine ayrılmıştır. Söz konusu kararnameyle o tarihte faizleri ile birlikte 252 milyonu

aşan borç 106 milyona indirilmiştir. Ancak diğer taraftan devletin önemli gelir kalemleri olan tuz, tütün, damga, alkollü içkiler ve balık vergilerinin bir kesimi doğrudan doğruya bu borcun ödenmesine ayrılmıştır. Bu antlaşmayı uygulamak, söz konusu vergileri toplamak ve alacaklılara vermek için merkezi İstanbul'da olan *Düyunu Umumiye İdaresi* (Genel Borçlar Yönetimi) kurulmuştur. 7 üyeden oluşan kurulda üyelerinden yalnız birinin Osmanlı vatandaşı olduğu bir İdare Kurulu daha oluşturulmuştur (Aysal, 2013, s. 6; Açıba, 2004, s. 55).

6 Ekim 1875 tarih *Tenzil-i Faiş* kararı ile İngiliz ve Fransızlara ödenecek faizde yarı yarıya azalma olması tekrar ilişkileri gerginleştirmiştir (Karaca, 2020, s. 20). İngiltere'deki Liberal Parti lideri William Ewart Gladstone Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki isyan hareketlerinde olayların arkasındaki gizli kişi olmuştur. Bu durum siyasi ve ticari münasebetleri sekteye uğratmıştır (Karaca, 2011, s. 144,145). Türk-İngiliz ilişkileri güç dengelerinin değişmesi ve çıkar çatışmalarının oluşturduğu stratejik şartlar neticesinde 1875'ten sonra çatışmaya dönüşmüştür. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda İngiltere tarafsız kalacağını ilan ederek Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın merhametine bırakmış, bu strateji uzun süre İngilizlere karşı kafa karışıklığı yaratmıştır (British Documents on Foreign Affairs, 1984, s. 253). İngiltere, tehdit sıralamasında Rusya'nın bile önüne geçerek, Osmanlıların en önemli düşmanı olmuştur (Uyar & Erickson, 2014, s. 364-367). İngiltere, Mısır işgalini 1956'daki Süveyş Krizine kadar sürdürmüştür. İngiltere'nin Ortadoğu petroleri temelli çıkar mücadelesi, Osmanlı ve İngiltere'yi I. Dünya Savaşında da karşı karşıya getirmiştir (Pamuk, 2005, s. 17-22).

XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Batı Avrupa ülkeleri Osmanlı Devleti'nde başta ulaşım (demiryolu yapımı) olmak üzere bankacılık, sanayi, ticaret ve belediye veya şehir hizmetleri gibi kârlı ve stratejik alanlara yatırım yapmışlardır. 1850'den itibaren Osmanlılar ile ticaretini ciddi oranda arttıran İngilizlerin yerini 1890'lardan itibaren Fransa ve Almanya almıştır. Fransızların Osmanlı Devleti üzerindeki yatırımları devamlı olarak büyümüştür. Almanlar, Osmanlı Devleti'ne İngiltere ve Fransa'dan sonra yatırım yapan önemli bir ülke olmakla birlikte, kısa zamanda etkinliğini artırarak İngilizleri geride bırakmış ve 1914 başında Osmanlı ülkesindeki yatırım payını %27,8'e yükseltmiştir. Aynı sene İngilizlerin payı %15,2 iken, Fransızların ki %50,1 idi. Öteki ülkeler yani Belçika, İsviçre, ABD ve Avusturya ise ancak %6,9'luk bir paya sahip olmuşlardır. Osmanlı Devleti'ne yatırım yapan ülkeler İstanbul'u tercih etmişlerdir. İstanbul'dan sonra Anadolu'da 2. sırayı İzmir almaktaydı. Ayrıca demiryolları ve maden çıkarımı (Zonguldak-Ereğli, Bandırma, Bursa, Ergani, Adana, Edremit, İzmit gibi) nedeniyle Anadolu'nun çoğu kentine yabancı sermayenin gittiği bilinmektedir. Anadolu haricinde özellikle Selanik, Beyrut, Şam ve Bağdat gibi önemli şehirlere de yatırımlar olmuştur (Eldem, 1994, s.128).

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 1914 başında, Osmanlı Devleti'nin Türkiye sınırlarında yapılan sermaye yatırımlarının %63,1'i sadece demiryollarına ait olmuştur. Bunu %12,7'lik payı bankacılık-sigortacılık sektörü yatırımlarıdır. Daha sonra ortalama %5'lik oranlar ile ticaret, sanayi ile su, havagazı, elektrik, tramvay, telefon ve şehir içi deniz taşımacılığı gibi belediye hizmetleri yer almakta idi. Bunları liman inşası ve madenlerin çıkarılması izlemiştir (Eldem, 1994, s. 85-87). Bağdat demiryolu sonrasında Hicaz demiryolu hattının inşasında da İngiltere tarafından Osmanlı yönetimi bir tehdit olarak algılanmıştır. Hicaz demiryolu Hindistan, Mısır ve Sudan'daki Müslümanları İngiltere'ye karşı isyana sevk edebilecek bir süreci başlatabileceği İngilizleri en çok tedirgin eden husus olmuştur (Shaw, 2006, s.15). İngiltere ve Rusya'nın Petersburg'da imzaladıkları 1907 İngiliz-Rus Anlaşması İran'ı nüfuz bölgelerine ayırmıştır. Bu iş birliği XIX yüzyılın rakip iki devleti Rusya ve İngiltere'yi, Almanya-Osmanlı ittifakına karşı XX. yüzyıl başında müttefiklik durumuna getirmiştir.

William Ewart Gladstone'un fikir ve ideolojisi I. Dünya Savaşı'na kadar İngiliz dış politikasının temelini oluşturmuştur. Bu yüzden I. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemlerde bile İngiltere'nin Türkiye siyaseti bu yönde olmuştur. Anadolu topraklarının İngiliz kontrolündeki bir Yunan egemenliğine devri söz konusu olmuştur. Başbakan Lloyd George, Yunanistan'ı

destekleyerek bu amacı gerçekleştirmek için çalışmıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kazanılan Millî Mücadele bunu engellemiştir. Lloyd George Hükümetinin görevini bırakmasıyla birlikte liberal siyasetçilerin dış politikadaki etkileri azalmış bu durum Türkiye-İngiltere siyasi ve ekonomik ilişkilerinin yeniden hız kazanmasına olanak tanımıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile bir uzlaşmaya gitme yolu tercih edilmiştir (Karaca, 2011, s. 20).

2. Erken Cumhuriyet Döneminde Türk-İngiliz Ticari İlişkileri

İngiltere, Millî Mücadele sonrasında Türkiye'nin içinde bulunduğu iktisadi durumu yakından izlemekle işe başlamıştır. 1 Kasım 1922'de saltanatın 3 Mart 1924'te de halifeliğin kaldırılması İngiltere'yi sevindirmiş, bu durumu kendi menfaatlerine uygun bulmuştur. 17 Şubat 1923 I. Türkiye İktisat Kongresi'nde yabancı sermaye ile ilgili alınan kararlar ve Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa tarafından bütün dünyaya yatırımlar konusunda verilen mesajlar İngilizleri Türkiye'nin Müslüman halklar üzerindeki siyasi ve ekonomik etkilerinin kırılacağı düşüncesine sevk etmiştir. Türkiye'nin başarılı bir savaştan sonra bağımsız bir ulus-devlet tesis etmesi, bunu özellikle de dönemin en ciddi gücü olan İngiltere'ye rağmen yapabilmesi, onu kendine yakın hisseden Müslümanlar için değil bütün emperyalist baskıya maruz durumdaki halkların gözünde yeni bir konuma getirmiştir. Filistin'den Hindistan'a kadar tüm İngiliz sömürgelerinde sıkıntılı günler yaşayan İngiltere açısından Türkiye toprak bakımından artık bir tehdit değil ancak yeni bir model durumundaydı. Jeostratejik bakımdan da önemli bir yerdedi (Boyar, 2014, s. 1166). İşte tam bu doğrultuda İngiltere Türkiye ile ekonomik ve siyasi bağların güçlendirilmesinin ne derecede önemli olduğunu fark etmeye başlamıştır. Türkiye'nin yeni politikalarla diğer ülkelere kaptırılmaması onlar için elzem bir durum olmaya başlamıştı.

İngiltere, kendi siyasi ve ekonomik çıkarları ve itibarını kolonilerinde ve diğer büyük devletlere karşı korumak ve arttırmak için çabalarırken kontrol altında tutamadığı Türkiye'nin öneminin özellikle de İngiltere'nin tesirindeki coğrafyalarda yükselmesini kaygıyla izlemiştir. Bu durum resmi bir raporda açıkça şöyle ifade edilmiştir;

Bazen Türkiye'nin Küçük Asya'dan Hindistan'a uzanan benzer devletler zincirinin liderliğini eline almayı arzu ettiğine dair belirtiler vardır. Bu olasılık bazen İngiliz çıkarlarına bir tehdit gibi gösterilir. Türkiye bunu, büyük bir olasılıkla gelecekte meydana gelebilecek bir acil ihtiyaç halinde, bir şekilde kendisi ile coğrafi ve siyasi konumu benzer olan ülkelerden potansiyel siyasi desteği sağlama almak için içgüdüsel olarak arzu etmektedir (Boyar, 2014, s. 1167).

İngiltere 1925'ten sonra Türkiye'yi kendi politikaları doğrultusunda yönlendirmeye çalışarak diğer ülkeler nezdinde prestij sağlamaya çalışmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan yakınlaşmasını Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin etki alanında olmasına bağlayarak rahatsızlığını saklamıyordu. Türkiye'nin bu yükselen prestij ve etkisinin önüne geçmek için İngiltere, Türkiye'nin dünyada yalnız bir ülke olduğunu, tek dostunun Sovyetler Birliği olduğunu iddia etmiştir. Aslında İngiltere dünyadaki yönlendirici politikasını burada da kullanarak Türkiye'yi yalnızlaştırıp tekrar yönünü Avrupa ve Batıya dönen bir ülke çizgisine çekmeye çalışmıştır. Musul meselesinin 1926'da çözümü bile İngiltere'nin "Yeni Türkiye" hakkındaki sıkıntılarını ortadan kaldıramamıştır. Çünkü Türkiye'nin bağımsız ekonomik ve siyasi politikası İngiltere'ye tehdit yaratmaya devam etmiştir. 1932'de Türkiye'nin bu yeni durumunu kabullenmek durumunda kalan İngiltere, uluslararası kuruluşlar ve konferanslara Türkiye'yi de davet etmeye başlayarak önemli bir politika değişikliğine daha gitmiştir. Bu sayededir ki Türk-İngiliz ticareti de ivme kazanabilmiştir. Bu durum Türkiye'nin yeni koşulları ile sadece açıklanamazdı. I. Dünya Savaşı ve Lozan Anlaşması sonrasında İngiltere'nin dünya hegemonyasını yitirmeye başlaması, 1929 Dünya ekonomik krizi ve Almanya ve İtalya'nın statükoya karşı hamleleri İngilizleri Türkiye'ye yaklaştıran önemli hususlar olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını tüm dünyada "Türk Mucizesinin Mimarları" ve hatta güvencesi olarak kabul etmeye başlamışlardır. Aslında aynı günlerde Sovyet Komünist Partisi'nin

resmi yayın organı olan 'Pravda' da "Yirminci asırda bir Kemâl Paşanın yaşaması bir fevkaladeliktir, Onun sayı, onun ruhu, bir ferdin bir millet yarattığı asırlara yaraşır." Şeklindeki ifadeler İngilizleri Mustafa Kemal Paşa ve Türk halkına zorunlu olarak yaklaştıran başka bir gelişme olmuştur (Boyar, 2014, s. 1177).

Türk-İngiliz ticari ve siyasi münasebetleri 1923'ten sonra liberal çizgide gelişmiştir. Türk parası ve İngiliz sterlini uluslararası kambiyoalarda serbestçe değiştirilebilir esasına göre alım satıma tabii durumdaydı. 1920'lerde Türkiye'nin ticari, ekonomik durumu serbest piyasa koşullarının gelişmekte olan bir ülkenin uluslararası ticaretindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceği bir örnek teşkil etmektedir. Lozan Barış Anlaşmasına ilaveten imzalanan ticaret sözleşmeleri hükümlerine konulan gümrük tarifeleri kısıtlaması Türk halkının yabancılarla ticaretinde bazı engeller doğurmuştur. Bu durum 1929'a kadar devam etmiştir. 1923'te Türkiye'ye vergi yükseltme hakkı tanınmıştır. Geçici gümrük vergisi sınırlandırmasının sona ermesinden hemen sonra öteki devletlerle olduğu gibi İngiltere ile de bir ticaret anlaşmasının görüşülmesine başlanmıştır. Türkiye bu dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile de benzer anlaşmalar yaparak ekonomik ve ticari olarak bir denge kurmaya çalışmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle Batılı ülkelerin ekonomilerinde büyük durgunluk yaşanmasına karşı SSCB bu krizi 1929-1940 yılları arasında uyguladığı iktisadi kalkınma planlarıyla az hasarla atlattır. Bu planlarla sanayi üretimini üç kat arttırarak %5'ten, 1938'de %18'e yükseltmiştir. Türkiye'de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmasına SSCB örnek alınmıştır. Sovyetler Birliği ile karşılıklı görüşmeler sonucunda Türk Hükümeti'nin SSCB'den parasal ve teknik destek alması kararlaştırılmıştır. Ayrıca dokuma sanayisini kurması için SSCB Türk Hükümeti'ne 8.000.000 \$ bir kredi tahsisi yapmıştır (Polatoğlu, 2018, s. 63-73). SSCB ve Türkiye'nin uluslararası platformda bir yalnızlık içinde olması siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine fırsat tanımıştır. Hatta SSCB'nin Türkiye'yi komünist bir çizgiye doğru çekmeye çalışması ekonomik ilişkileri olumlu etkilemiştir. 1930-1938 arasında Türkiye'nin Almanya, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere ile yaptığı ticaretteki toplam pay tüm ticaretinin %63'ünü oluşturmuştur. Ekonomik krizler ülkelerin birbirleriyle takas anlaşmaları yapmalarını doğurmuştur (Pekşen, 2019, s. 116).

Dünya Ekonomik Buhranının etkilerini 1930'dan itibaren daha fazla hissetmeye başlayan İngiltere, bazı önlemler almaya gitmiştir. Sterlin tüm piyasalarda değer kaybetmiştir. 1930'da İngiltere uluslararası finans ve diplomasi çevrelerinde Türkiye'yi sıkıştırarak takas anlaşması görüşmelerinde elini güçlendirmek istemiştir. 1931'de Türkiye'nin devletçilik uygulamasından ayrılması için İngiliz basınında Türkiye'nin çok ağır bir ekonomik kriz yaşadığını iddia etmiştir. O dönem Batı basınında, özellikle de İngiliz basınında Başbakan İsmet İnönü'nün ekonomi politikalarını başarısız bulan haberler yoğun bir şekilde yer almış, onu aşırı milliyetçilik ile suçlayan yorumlar yapılmıştır. Ali Fethi Bey, İsmet İnönü karşısında liberal ve daha demokratik biri olarak tanıtılıp ekonomik olarak Türkiye'yi ileriye götüreceği iddiasında bulunulmuştur (The Economist, 16 Ağustos 1930, s. 313). Türkiye bütün bu baskılara rağmen temel ekonomik politikalarından taviz vermeden ekonomik zorluklara karşı 1930'da İngiltere ile imzaladığı ticaret anlaşmasında kendi menfaatlerini korumayı başarmıştır.

1924' te Türkiye'nin ithalat birimleri için uyguladığı koruma oranı %12 idi. Bu durumda Türkiye 1927 Teşvik-i sanayi Kanunu'nun da kabulüyle gümrük vergisi haricinde de vergi koyma mecburiyetinde kalmıştır. Türkiye dış ticarete de diğer ülkeler karşısında ayırım gözetmemekle beraber, yabancı ülkeler Türk pazarında birbirleriyle eşit rekabet şartlarına sahiptirler. Türkiye 1920-1930 arası dönemde devamlı surette dış ticaret açığı vermiştir. İngiltere'nin Türkiye'yle olan ticaretindeki durumu bu çerçevede ele alınmalıdır (Alpar, 1978, s. 3-4). 1926'da Türkiye'nin İngiltere'den yaptığı pamuk ipliği ithalatı toplam ithalatın %55'ini oluşturmuş, 1930'a kadar ülkenin ithalat harcamaları içinde tekstil ürünlerinin payı düşmeye başlamış, metal ve makinelerin payı ise artmıştır. Sterlinin Türk piyasasındaki artış oranı 1924-1929 arasında %23 olmuştur. Türkiye'nin İngiltere'ye olan ihracatı giderek azalmıştır. Bunun nedenleri arasında Türkiye ihracatında önemli

bir yere sahip olan tütünün İngiltere'ye daha az satılması, Türkiye'nin tüm ihracat malları için öteki ülkelerdeki pazarlama imkânlarının İngiltere'ye göre daha fazla büyümesidir (Hale, 1985, s. 93-95). 1924- 1936 arasındaki Türk-İngiliz dış ticaretinde ithalat %17,7'den %6,6'ya, ihracat ise %14,7'den %5,4'e kadar gerilemiştir. İngiltere'nin Türkiye'den almak istediği krom, pamuk, tütün ve kömür gibi maddelerin kalitelerinin düşük ve pahalı olması İngiltere'yi kolonilerine yeniden yöneltmiştir. Dış ticaret açığı ABD, İtalya ve Yunanistan'a yapılan ihracatlarla kapatılmaya çalışılmıştır (Hale, 1985, s. 93-95). 1924'te Türkiye, İngiltere'den 18,2 milyon tl değerinde mal alırken, bu ülkeye ihracatı 12,3 milyon lira seviyesinde kalmıştır. 1929'a gelindiğinde ise İngiltere'den yapılan alım 15,2 milyon liraya, ihracat 7,1 liraya düşmüştür (Uyar & Erickson, 2014, s. 150). İngiltere'yle ithalat-ihracat dengesinin kurulamaması, Almanya'yı daha doğru bir ticari partner haline getirip, Türkiye'nin yönünü Almanya'ya doğru kaydırmıştır (Hale, 1985, s. 98-100). 2 Eylül 1936'da Almanya ile yapılan takas anlaşması İngiltere ile de yapılmıştır (Düstur, Tertib III, 1936, s. 1188 & Resmî Gazete, 1936, s. 12002-12004). İngiltere böylece Türk ticaretinde aslan payını ancak 1936'dan sonra almaya başlamıştır.

1930'da dünya piyasalarının ekonomik kriz yüzünden çökmesiyle serbest piyasaya karşı da genel bir güvensizlik başlamıştır. Devletçiliğin bir devlet politikası olarak tercih edilmesi, yurt içinde sanayi planlaması ve sanayiye ağırlık verilmesi ile daha fazla koruyucu tedbirler ve denetlemeye öncelik verilmesine yol açmıştır. 1929'dan sonra ithalat vergileri yükseltilmiştir. 1930-1932 arasında kambiyo ve gümrük denetimleriyle ilgili sert önlemler getirilmiştir. Bazı ürünlere ithalat kotaları konulmuştur. Karşılıklı ticaret anlaşmalarıyla takviye edici önlemler alınmıştır. Bu durum ne kadar ihracat o kadar ithalat yapılması anlamına geliyordu. Böylece 1930-1939 arasında Türk dış ticareti her yıl ülke menfaatine yükselmiştir. Ancak yine de dış ticaret 1930'da 141 milyon dolardan 1932'de 89 milyon dolara gerilemiştir. 1930'da İngiltere'yle Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapılmıştır. Bununla karşılıklı ülke (mütekabiliyet) uygulamasına geçilmiştir (Hale, 1985, s. 98-100).

1930'lu yıllarda Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri, revizyonist ülkelerle rekabetin daha da artmasına rağmen istenilen seviyeye gelememiştir. İngiltere'yle ithalat-ihracat dengesinin tutturulamaması, Almanya'yı daha doğru bir ticari partner haline getirip, Türkiye'nin tercihini Almanya'ya çevirmiştir. Siyasal ilişkilerin aksine ekonomik ilişkilerde Almanya Türkiye'nin ticaret ve ekonomik ilişkilerinde başı çekmiştir. Türk ekonomisindeki İngiltere tesiri zayıf durumdaydı. İngiltere açısından Türkiye ile ticari ilişkiler gelişse bile bu durum Almanya ile yapılan ticaret kadar cazip değildi. Bu yüzden Türkiye-İngiltere ticari münasebetleri 1930 sonuna kadar istenilen düzeye gelememiştir. 1930'da Türkiye ile İngiltere arasında bir Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapılsa da bu iki ülke arasındaki ithalat-ihracat dengesizliği ortadan kaldırılamamıştır. Türk Hükümeti, ithalatın hâlâ ihracattan fazla olması nedeniyle anlaşmayı 1935'te iptal etmek durumunda kalmıştır. Bunun yerine yine o sene Ticari Ödemeler Anlaşması yapılmıştır. Bir sene sonra da 2 Eylül 1936'da Almanya ile olan takas anlaşması bu kez İngiltere ile de imzalanmıştır. (Düstur, 1936, s. 1188 & Resmî Gazete, 1936, s. 12002-12004).

1930'ların ekonomik buhranında Türk-İngiliz ticari ilişkilerini pozitif etkileyen en önemli gelişme Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın İngiliz sermayesi ile kurulması olmuştur. Bu fabrikanın ihalesine, Alman Krupp firması ile İngiliz Brassert firması katılmıştır. Türkiye tercihini İngilizlerden yana kullanmıştır. Anlaşmayı Türkiye Hükümeti adına Celal Bayar ile H.A. Brassert and Co. Limited adına M. Mackenzie 1 Aralık 1936'da imzalamıştır. Sümerbank adına şirkete ödenecek tutar, faizi hariç 2.745.000 Sterlin olmuştur. Bundan başka İstanbul Liman inşaatı için İngiliz Alexander Gibb and Partners şirketi, Diyarbakır'dan İran sınırına kadar devam eden tren hattının ölçümü ve Anadolu'da sulama sistemlerinin yapımına dahil olmuştur. Türkiye ile İngiltere arasında, 29 Ekim 1936'da Türk-İngiliz Comptoir Anlaşması yapılmıştır. Bununla iki ülke ticari ilişkilerini kliring sistemi esasına göre sürdürmeyi kararlaştırmıştır (Tekeli & İlkin, 2013, s. 30).

2 Eylül 1936 Kliring Anlaşmasının imzalanması ile İngiltere, Türkiye piyasalarıyla daha alakalı olmaya başlamıştır. Londra'da 27 Mayıs 1938'de genişletilerek ve yeniden gözden geçirilen yapılan Kliring Antlaşması ile İngiltere, Türk piyasasıyla da daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. İki devlet arasında imzalanan 'Müzeyyel Ticaret ve Kliring Anlaşması'nın 'British Council' ın iki devlet arasındaki ilişkileri geliştirmek için harcadığı çabanın bir ürünü olarak da değerlendirilebilir. Zira İngiltere Türkiye ve tüm Orta Doğu ülkeleriyle epey bir zamandır kültürel ve siyasal diplomasi kanalıyla ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Bu hem savaşta bu ülkeleri yanına çekmek hem de bu bölgelerde İngiliz etki ve nüfuzunu kalıcı hale getirmek için önemliydi. Türkiye'de o dönemde politikacılar arasında İngiltere'yle bağları güçlendirme konusunda bir heves ve istek vardı. "Müzeyyel Ticaret ve Kliring Anlaşması" gereğince İngiliz Kredi Dairesi Expert Credite Guarentee Departement ile Türkiye'ye verilecek bir kredi anlaşması imzalanmıştır (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], 534.37710 /151749.44; BCA, 534.37710/151748.47; BCA, 534.37710/151748.66).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) bazı siyasetçilerin İngiltere ve İngiliz toplumu hakkında sarf ettikleri iltifatlı sözler İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İzmir Milletvekili Benal Arıman, Isparta Milletvekili İbrahim Demiralay ve Elâzığ Milletvekili Fazıl Ahmed Aykaç'ın yaptığı konuşmalarda 'Kliring Anlaşması'nın büyük bir mali ve siyasi zafer olduğunu belirtmeleri ve çok sayıdaki vekilden alkış alması, İngiltere karşısında Türkiye'nin de bir şeyler yapmak istediğini göstermektedir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi [TBMMZC], 1936, s. 142).

İngiltere, Kliring Anlaşmasından hemen sonra iç piyasanın ihtiyacı olan Türk ürünlerinin tedariki için 1936'da Türkiye'ye bir araştırma heyetinin gönderilmesini kararlaştırmıştır. Bu heyetinin tespit ve raporları doğrultusunda ekonomik münasebetleri daha da geliştirerek yeni ticaret sözleşmeleri için harekete geçmiştir. 1937'den sonra iki ülke ticari işlemler sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Bunun en önemli sebebi Türkiye'nin yeni ithalat sistemini uygulamaya koymasıyla birlikte ithalattaki bazı kontenjan uygulamasının kaldırılması idi. Bu sorunları çözmek için 27 Mayıs 1938'de tekrar yeni bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Ticari ödemelerdeki blokajı kaldırmak için Türkiye Hükümeti ile İngiliz İhracat Kredileri Garanti Dairesi arasında 10.000.000 Sterlinlik bir anlaşma imzalanmıştır. Türk Hükümeti'ne verilen 6.000.000 Sterlin değerindeki bir kredi anlaşması da hemen akabinde yapılmıştır. 1937 sonunda Türkiye ticari ödemelerinin %78,2'sini kliring anlaşmalarıyla, %17,9'unu serbest döviz anlaşmalarıyla ve %3,9'unu da hiçbir anlaşmasının bulunmadığı devletlerle devam ettirmiştir (TBMMZC, 1936, s. 433).

Almanya'yla ekonomik bir yarış içerisinde olan İngiltere, 1938 sonrasında Türkiye ile ticarete Almanya'nın önüne geçebilmek için Türkiye'ye yüksek meblağda borç vermeyi planlamıştır. İngiltere Maliye Bakanlığı verilecek borcun Türkiye'nin geri ödemede zorlanacağı miktarda olmaması için tutarın sınırlı olmasını hükümete tavsiye etmiştir. İngiliz Dışişleri yetkilileriye Almanya'nın mali gücü karşısında Türkiye'nin daha ziyade Alman ekonomisinin güdümüne gireceğinden dolayı verilecek borç miktarının büyüklüğünün göze alınıp, Türkiye'nin desteklenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu borç ile Türkiye'nin beş-on sene İngiltere'nin yanında duracağı ileri sürülmüştür. Türkiye'ye verilecek mali yardımın yaşanacak muhtemel bir savaşta Türkiye'nin Almanya'nın safında olmasının getireceği zarardan daha az olacağını iddia etmiştir. Ankara'daki büyükelçi Percy Loraine, Başbakan Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'tan aldığı bilgiye dayanarak, Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardımın Türkiye'yi Almanya'dan uzaklaştırarak İngiltere'ye yaklaştıracağını Londra'ya rapor etmiştir. Dışişleri Bakanı Halifax 6 milyon Sterlin, sanayisi için de 10 milyon Sterlin olmak üzere on sene mevduatlı bu borcun Türkiye'ye verilmesini istemiştir (Karakuş, 2016, s. 156-158).

Atatürk'ün sağlığının kötüye gitmesi Halifax ve doğal olarak İngilizleri telaşlandıran ciddi bir husus olmuştur. Atatürk, İngiltere gibi statükoyu savunan bir lider idi. Fakat yerine geçecek olan

kişinin aynı politikayı sürdürmesinden emin değildi. Zira İngilizler, İsmet İnönü veya Fevzi Çakmak'ın Atatürk'ten sonra Türk devletinin başına geçeceğini düşünüyorlardı. Fakat bunlar hakkında bazı şüpheleri de bulunmaktaydı. Çünkü Fevzi Çakmak özellikle bir Alman hayranıydı. Atatürk'ün vefatının Türk-İngiliz siyasi ve iktisadi menfaatlerini tehlikeli bir boyuta götüreceği ihtimalinden dolayı İngilizler Atatürk'ün sağlık durumunu yakından izliyorlardı. İngilizlerin korktuğu bir başka husus ise Almanların Fevzi Çakmak gibi Alman taraftarı kişileri kendi yanlarına çekmek için verdikleri çabaydı. Nitekim 27 Mayıs 1938'de Türkiye ile 10 milyon sterlinlik ticari ve 6 milyon sterlinlik askeri kredi anlaşması imzalandı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, *The New York Times*'a verdiği mülakatta; "İngiltere gerçek bir dost gibi bize güvendi ve inancı olduğunu gösterdi. Bunun boşuna olmadığını İngiltere'ye göstereceğiz." demiştir. Söz verilen ekonomik yardımlar tam olarak uygulanmasa da o günlerde iki ülke arasındaki yakınlaşma ve iş birliğini önemli bir merhaleye taşıdığı söylenebilir (Karakuş, 2016, s. 190).

1936'da Karabük Demir Çelik Fabrikasına teçhizat alımı için İngiliz H. A. Brassert firmasınınca Türkiye'ye 3 milyon sterlin kredi verilmiştir. İngiliz Kredi Dairesi Export Credits Guarantee Department (ECDG) 1938'de 10 milyon sterlin tutarında 2. bir krediyi daha onaylamıştır. Aynı yıl 6 milyon sterlin tutarında askeri bir kredi de temin edilmiştir. İngiltere Türkiye'ye çıkmak üzere olan II. Dünya Savaşı için de yaklaşmış olabilir. Ancak yine de Almanya Türk ürünlerine en fazla ücreti veren devlet olmuştur (Hale, 1985, s. 98-100). 1938 senesi Türkiye'nin dış ticaretteki durumu; ithalat 150.000.000 TL, ihracat 145.000.000 TL'dir. Türkiye'nin dış ticaretinde az da olsa bir artış olmuştur. 40.000.000 TL tutarındaki tütün, 14.000.000 TL'lik kuru üzüm 10.200.000 TL'lik pamuk, 7.000.000 TL'lik yün ve tiftik satışı yapılmıştır. İthal edilen ürünler arasındaysa, maden, madeni eşya ve makineler vardı. İngiliz-Türk ticaret anlaşması ile 1938'de bu ülkeden yapılan ithalatın ülkenin toplam ithalatı içindeki oranı %6.23'ten %11.21'e yükselirken, ihracat oranıysa %7,1'den %3,4'e düşmüştür (Neumark, 1939, s. 118-122). 1924-1938 arasında Türkiye-İngiltere ihracat ve ithalat durumu tablo 2'de gösterilmiştir (Tezel, 2002, 162-174).

Tablo-1

1924 1938 Arası Dönemde Türkiye İngiltere İhracat İthalat Oranı															
YILLAR	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
İHRACAT	15	9	11	11	10	10	9	9	10	9	6	5	7	7	3
İTHALAT	18	16	14	14	12	12	11	11	12	13	10	10	10	6	11

Atatürk'ün vefatı sonrasında Türk-İngiliz ilişkileri siyasi, ekonomik, ticari ve turizm alanlarında gelişmeye devam etmiştir. 12 Mayıs 1939 tarihli Türkiye-İngiltere Ortak Deklarasyonunda iki devlet yönetimi Akdeniz ve Balkan coğrafyasının salâhiyeti için ortak hareket edeceklerini ilan etmişlerdir. Hatay sorunu, Türkiye'nin anti statükocu ülkeler ile ortak bir noktada olduğu nadir konulardan biri olmuştur (Soysal, 1999, s. 388-391). Hatay'ın Türkiye'ye katılmasında Fransa ile yaşanan diplomatik münasebetlerde İngiltere hep Türkiye yanlısı dış politik bir çizgide durmuştur (Arslan, 2021, s. 121). Turizmin Türk ekonomisine katkılarının artmaya başladığı 1930'lu yıllarda İngiliz vatandaşlarının Türkiye'ye olan ilgileri de artmaya başlamıştır. Türkiye gibi gelişmekte olan bir ülkede turizm yatırımları ve gelirleri en kısa vadede ülke ekonomisine büyük katkıları olmuştur. Turizm adı altında yapılan harcamalar ülkelerin her dönemde ticari hacmini

genişletmiştir (Hepaktan & Çınar, 2008, 139-141). Ancak Atatürk dönemi Türk İngiliz ticari ilişkilerinde İngiliz kaynaklı turizm gelirleri kayda değer bir gelişme göstermemiştir. 1930-1939 Arası Dönemde Türk-İngiliz Ticareti tablo 2 de gösterilmiştir (Hale, 1985, s. 101).

Tablo-2

<i>Türk İngiliz Ticaret Hacmi 1930-1939 (Milyon TL)</i>											
	1924	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
İthalat	17.8	16.5	14.4	10.6	10.1	8.6	8.7	6.1	7.1	16.8	7.4
Toplam İçinde	10	11.2	11.4	12.3	13.5	9.9	9.8	6.6	6.2	11.2	6.2
İhracat	12.1	13.5	10.8	10.0	8.6	5.3	5.2	6.4	9.8	4.9	7.3
Toplam İçinde	11	8.9	8.5	9.9	8.9	5.7	5.4	5.4	7.1	3.4	5.7
Fark	1	-3.0	-3.6	-0.6	-1.5	-3.3	-3.5	+0.3	+2.7	-11.9	-0.1

Türk-İngiliz ticaret hacmi tablosu incelendiğinde Türkiye'nin İngiltere'den ithalatı giderek azalma göstermiştir. İhracat-ithalat oranının birbirine en yakın olduğu yıllar 1932 ve 1938'dir. İhracat-ithalat oranı arasındaki açığın en çok olduğu yıl ise 1931 olmuştur.

Sonuç

Resmi olarak XVI. yüzyılda başlayan Türk-İngiliz ilişkileri sonraki dönemlerde ekonomik ve ticari alanlarda gelişerek devam etmiştir. Coğrafi olarak birbirlerine uzak olmaları iki milletin siyasi alanda birbirleriyle yakınlaşmasını geciktirmiştir. XVIII ve XIX. yüzyıllarda Akdeniz ve Uzak Doğu ticaretinin daha da canlanması ile İngilizlerin deniz ticaretine daha güçlü bir şekilde yönelmeleri, İngilizlerin Türk coğrafyasına olan ilgilerini daha da arttırmıştır. Levant Kumpanyasının sahip olduğu imtiyazlar Birleşik Krallığın Osmanlı ülkesinde tekelleşmesi sonucunu doğurmuştur. 1838 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi ile Osmanlı ülkesi sınırları içerisindeki İngiliz tüccarların serbestçe ticaret yapmasına olanak sağlanması Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin paylaşılması için yapılan girişimlere destek vermeyen İngilizler, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra bu politikasından vaz geçmiştir. Ancak ekonomik ve siyasi çıkar hesapları I Dünya Savaşı ve Millî Mücadele sonrasında İngilizleri bu politikasından vaz geçirmiştir. Zira Birinci Cihan Harbi'nin bitimiyle birlikte İngiltere, işgal ettiği topraklarda birçok sorunla karşılaşmıştır. Türk Millî Mücadelesi, İngiltere'nin üstesinden gelemeyeceği bir sorun haline gelmiştir. Millî Mücadele Hareketi önceleri Kuvayı milliye ile başlasa da zamanla İtilaf Devletleri karşılarında daimî-düzenli bir ordu bulmuşlardır. İngiltere ve Fransa, savaşın galiplerinden olsalar da savaş onları da yıpratmıştır. Türk halkının boyun eğmemesi çok şeyi değiştirmiştir.

Lozan'a Mudanya'dan geldiklerini savunan Türk heyeti, Lozan Konferansında isteklerini büyük oranda karşı bloğa kabul ettirebilmiştir. Lozan Antlaşması ayrıca Türkiye'nin revizyonist devlet durumundan statükocu bir konuma geçtiğini de belgelemiştir. Lozan'dan sonra iki devlet arasında sorunlar devam etse de toplumlar arasında nefret seviyesinde bir durumundan söz edilemez. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele sürerken Türkiye devleti ve rejiminin Batı dünyası içerisinde yerini muhakkak alacağını ifade etmiştir. Savaşın tarafların mutabakatıyla sona ermiş olması iki ülke arasında ilerde büyük iş birliklerinin de yapılabileceğini göstermiştir. Ancak tüm bu

olumlu gelişmelere karşın iki devlet arasında çözülmeyi bekleyen birçok sorun ikili ilişkileri olumsuz etkilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin dünya hegemonyası sarsılmıştır. Ancak İngiltere'yle birlikte dış siyasette giderek yükselen ABD haricinde tüm devletlerde bunun tersi yaşanmıştır. Bu bakımdan İngiltere dünya üzerinde halâ en etkili emperyal bir güç olarak görülmüştür. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Türkiye, İngiltere'yle aynı blokta olmak istese de İngiltere, Lozan'dan sonra bile Türkiye'yle sorunlar yaşamıştır.

1930'lar Türkiye ile İngiltere'nin çoğu hususta iş birliğine gittiği ve 1939'da imzalanacak olan Akdeniz Birliği anlaşmasının altyapısının hazırlandığı yıllar olmuştur. 1930 Avrupa'sının siyasi-sosyal durumu hiç şüphesiz Türkiye-İngiltere ilişkilerinin gelişmesine pozitif etki etmiştir. 1930-1939 arası dönem revizyonist devletlerin güçlendikleri bir süreç olmuştur. Bu süreçte Türkiye'nin anti revizyonist blokta bulunması İngiltere nazarındaki önemini oldukça güçlendirmiştir. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi George Russell Clerk, 1931'de Londra'ya ilettiği raporlarında iki devlet arasındaki ticari ve siyasi yakınlaşmanın istikrarlı bir şekilde sürdüğünü bildirmesi bunu kanıtlamaktadır. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olması, Balkan Antantı, Sadabat Paktı gibi hamleleri İngiltere'nin dikkatini çekmiş ve 1937'de bu dikkat bir Akdeniz birliği kurma çalışmasında ivmelenmiştir. Türkiye'yi revizyonist ülkelere karşın kendi tarafına çekmek isteyen İngiltere Montrö Sözleşmesinde Türkiye'nin tezlerini kabul etmiştir.

Türk ekonomisindeki İngiltere etkisi cumhuriyetin ilk döneminde zayıf kalmıştır. İngiltere için ise Türkiye ile ticaret konusunda Almanya kadar avantajlı bulunmamıştır. Bu yüzden Türkiye-İngiltere ticari ilişkileri, revizyonist ülkelerle rekabetin arttığı 1935'lere kadar istenilen bir seviyeye gelememiştir. İngiltere'yle ihracat-ithalat dengesinin sağlanamamış olması Almanya'yı ticari olarak ideal bir ülke durumuna taşırken, Türkiye'nin dış politik ekseninin Almanya'ya doğru kaymasına yol açmıştır. 1924 yılında Türkiye, İngiltere'den 18,2 milyon TL'lik mal alırken, bu devlete ihracatı 12,3 milyon lira seviyesinde kalmıştır. 1929'a gelindiğindeyse İngiltere'den yapılan ithalat 15,2 milyon TL'ye, ihracat 7,1 TL'ye düşmüştür. 1930'da Türkiye-İngiltere arasında imzalanan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması iki ülke arasındaki ithalat-ihracat dengesizliğini ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Hükümet, ithalatın hâlâ ihracattan fazla olmasını bahane ederek anlaşmayı 1935'te iptal etmiştir. Bu anlaşmanın yerine o sene yeni bir Ticaret ve Ödemeler Anlaşması yapılmış, bir sene sonra da 2 Eylül 1936'da Almanya ile yapılan takas anlaşması İngiltere ile de yapılmıştır. Almanya ile ekonomik rekabetteki İngiltere, 1938 sonrasında Türkiye'ye yüklü miktarlarda borç vererek Türkiye'yi kendi tarafında tutmaya çalışmıştır.

Atatürk'ün sağlığının kötüye gitmesiyle birlikte İngilizler Türkiye'nin statükocu çizgiden ayrılacağını düşünmüşlerdir. Bunun önüne geçebilmek için İngilizler yine ticaret odaklı bir politika geliştirme yolunu tutmuşlardır. Fakat 27 Mayıs 1938'de Türkiye ile İngiltere arasında 10 milyon sterlin tutarında ticari bir anlaşma ve 6 milyon sterlinlik askeri kredi anlaşması başarısızlıkla sonuçlanmış, söz verilen ekonomik yardımlar hiçbir zaman gerçekleştirilmemiştir. Ancak yine de iki ülke ilişkilerindeki ticari münasebetler siyasi olarak da ilişkileri önemli bir boyuta taşımıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi)

BCA, 534.37710 /151749.44

BCA, 534.37710 /151748.47

BCA, 534.37710 /151748.66

Arşiv Belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi)

BOA, 1839.00145 / 109081.002

Araştırma Eserleri

- Açba, S. (2004). *Osmanlı Devleti'nin dış borçlanması*, Vadi Yayınları.
- Alpar, C. (1978). *Çok uluslu şirketler ve ekonomik kalkınma* (2. baskı). AİTİA Yayınları.
- Appleby, J. (2012). *Amansız devrim kapitalizm tarihi* (Cevat Akkoyunlu, Çev.). Alfa Basım Yayım.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. yüzyıl siyasi tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, L. (2021). Uluslararası ilişkiler ekseninde Türk-Fransız ilişkileri ve Hatay meselesinin çıkar çatışmasındaki yeri. İçinde Haydar Çoruh (ed), *Hatay Araştırmaları VI* (ss. 105-128). İKSAD Yayınları.
- Aysal, N. (2013). Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşmasına kadar Osmanlı dış borçlarının tarihsel gelişim süreci. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 14(53), 1-28. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/590464>
- Boyar, E. (2014). Türk-İngiliz ilişkilerinde prestij faktörü (1923-1938). *Belleten* 78(283), 1157-1194
- British documents on Foreign Affairs: reports and papers from the foreign office confidential print, the near and Middle East 1854-1914*. (1984). Kenneth Bourne and D. Cameron Watts (eds), 3(1). University Publication of America.
- Burian, O. (1951). Türk-İngiliz münasebetlerinin ilk yılları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 1-41.
- Dereli, H. (1951). *Kraliçe Elizabeth devrinde Türkler ve İngilizler*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Düstur. (1936). İngiltere hükümeti ile imza edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması ile Export Kredi Garanti Departmanı ile imza olunan anlaşmanın tasdiki hakkında kanun. *Düstur*, (Tertib 3, Cilt 20, s.1187). Başvekalet Matbaası.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik* (2. baskı). TTK Yayınları.
- Hakluyt, R. (1906). *The principal navigations voyages traffiques and discoveries of the English nation* (Volüme 5). The Macmillan Company.
- Hale, W. (1985). *Türk İngiliz ilişkileri 1584-1984 (400. yıl dönümü)*. İçinde 1923 yılından sonraki Türk-İngiliz ticari ilişkileri: Tecrübeler ve sorunlar (ss. 93-111). Kurtuluş Ofset Basımevi.
- Hepaktan, C. Erdem, Çınar, S. (2008). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 139-141. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423874614.pdf>
- İnalçık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600* (3. baskı, Cilt 1). Eren Yayıncılık.
- Karaca, T. N. (2020). Dostluktan çatışmaya: Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri, *Journal of Anglo-Turkish Relations (JATR)*, 1(1), 11-32. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/937534>
- Karaca, T. N. (2011). *Büyük oyun: İngiliz Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı yıkma planı*. Timaş Yayınevi.
- Karakuş, E. (2016). *İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere belgelerinde Türkiye-İngiltere ilişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Korkmaz, E. (2020). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde karaborsa. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, (66), 241-279. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1184225>

Köse, H. Ö. (1993). *Uluslararası etkileri açısından yabancı sermaye* (Tez no. 25461) [Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi

Kurat, A. N. (1953). *Türk-İngiliz münasebetlerinin başlangıcı ve gelişmesi (1553-1610)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kütükoğlu, M. S. (1985). 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi. İçinde *Türk-İngiliz ilişkileri 1583-1984 (400. yıl dönümü)* (ss. 53-59). Kurtuluş Ofset Basımevi.

Neumark, F. (1939). 1938 senesinde Türk harici ticareti (Orhan Tuna, Çev.). *İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası*, (1), 1-9.

Pamuk, Ş. (2005). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)* (2. baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Pekşen, C. (2019). *Sovyet kaynaklarında Mustafa Kemal Atatürk ve dönemin Türkiye'si (1923-1938)* (Tez no. 582240) [Yüksek Lisans Tezi: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi

Polatoğlu, M. G. (2018). *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk planlı dönem sanayileşme faaliyetleri (1934-1938)* (Tez no. 487064) [Doktora Tezi: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi

Resmî Gazete (1936). Tarih ve 4236 Sayı, s. 12002-12004.

Shaw, S. J. (2006). *Ottoman Empire in World War I* (Cilt 1). TTK.

Soysal, İ. (1999). *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız diplomatik münasebetleri (1789-1802)*. Türk Tarih Kurumu.

TBMM. (1936). İngiltere hükümeti ile imza edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması ile Export Kredi Garanti Departmanı ile imza olunan anlaşmanın tasdiki hakkında kanun lâyihası. *TBMM Zabıt Cerideleri*, 427-448.

TBMM. (1936). Londra'da 27 Mayıs 1938 tarihinde İngiltere hükümeti ile imza edilen Müzeyyel Kliring Anlaşması ve Teslihat Kredi Anlaşması ile, Export Credits Guarantee Departement ile imza olunan on milyon sterlinlik kredi anlaşmasının tasdiki hakkında kanun. *TBMM Zabıt Cerideleri*, 431-460.

Tekeli, İ. & İlkin, S. (2013). *Dış siyaseti ve askeri stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si* (Cilt I). İletişim Yayınları.

Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet Dönemi'nin iktisadi tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

"The future government in Turkey". (1930: 16 Ağustos). *The Economist*.

Uyar, M. & Erickson, E. (2014). *Osmanlı askeri tarihi*. İş Bankası Yayınları.

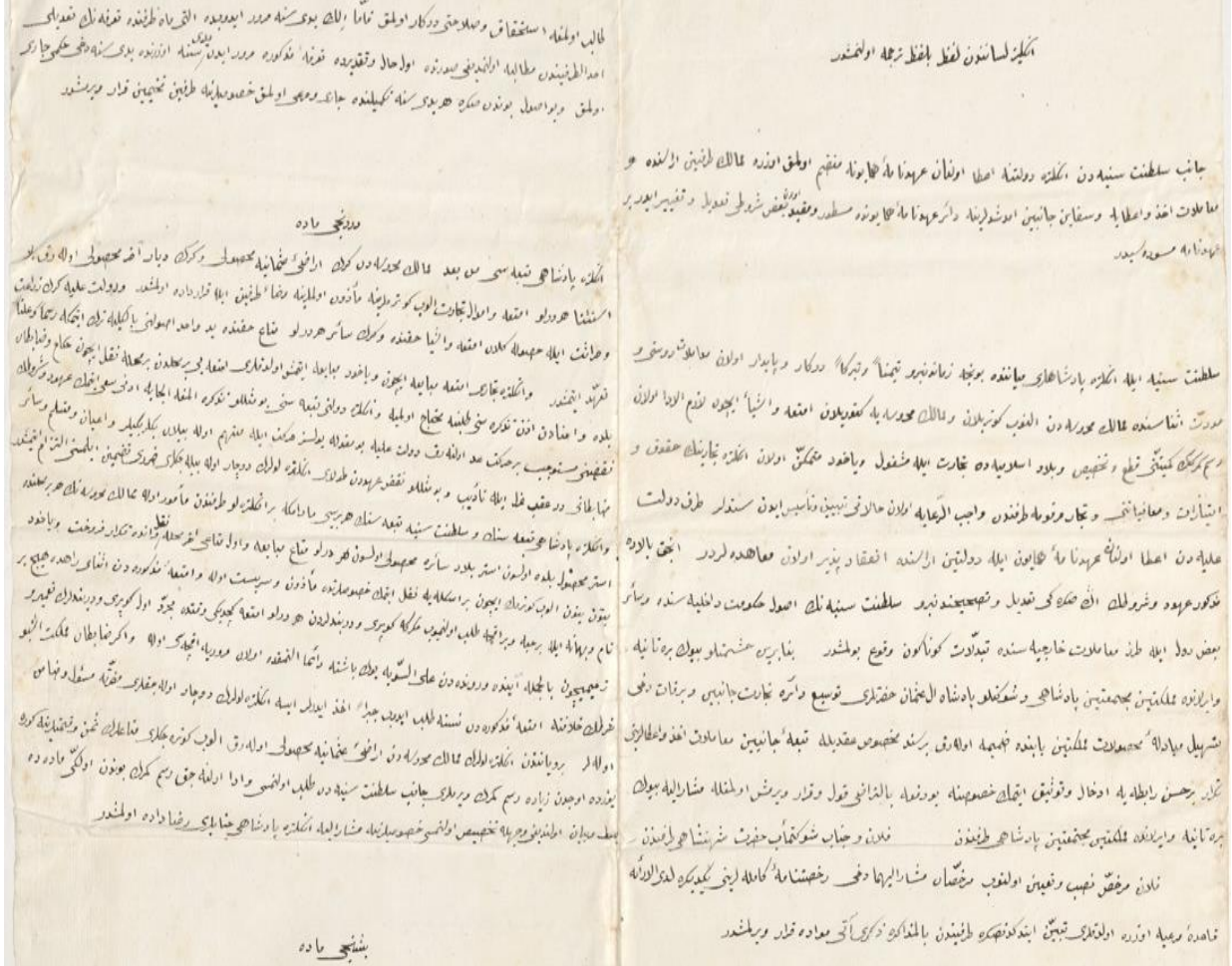
Uzunçarşılı, İ.H. (2011). *Osmanlı tarihi* (Cilt 3, 2. Kısım). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Wood, A.C. (2013). *Levant Kumpanyası tarihi*. Doğu Batı Yayınları.

Yalçınkaya, M. A. (2002). III. Selim ve II. Mahmut dönemleri Osmanlı dış politikası. İçinde H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca (Eds). *Türkler 12*, (ss. 620-650). Yeni Türkiye Yayınları

Ekler:

Ek-1 Balta Limanı Ticaret Sözleşmesi

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1839, 00145.109081.002

Ek-2 İngiltere ile Yapılan Müzeyyel Kliring Ticaret Anlaşması Hakkında TBMM'de Yapılan Konuşmalar.

İ : 82 28-6-1938 C : 1

zin neticesi olarak akdedilmiştir. Kararname- nin, yine beşminin hatırlanmasında ve bütün milletin daima bilmesinde azami faide olan bir noktaya ise 15 no' maddesidir. 15 no' maddesi; alacaklılar tarafından müstakab bir heyetle idareye dyle salâhiyetler vermiştir ki hayret olmuştur.

Maaşesef meşrutiyet mahiyeti de vaziyete bir gere bulmadı. 1905 - 1909 istikrarları hakkında, Osmanlı Bankasının negetmiş olduğu raporları okuyunca hissaada hisad olan his, tüpler ürpermekten ibarettir. Bize o zaman kabul ettirilmek istenilen şerait, bir defa Divan muhasebata bir Fransız ası koyarak, bu heyetin vizesinden geçen her türlü hesabata kontrol etmek, Maliye nazaretinde doğrudan doğruya bütün muhasebatı usunıyemizin başında bulunmak üzere bir Fransız koymak ve bilürünm vaki siparişleri Fransadan yapmak, Türkiyede oturan Tanulu, Cemirli bir takım usavların Fransız tabiiyetini iktisab etmesini kabul etmek ve saire gibi gayet ağır şartlardı. Bütün bunları hiç kimseye her hangi bir suç atfı maksadile değil, tarihi millimiz ve tarihi malimizde çok yakın addedecek bir mazi içinde gördüğümüz ve karşısında titredığımız vaziyetleri tesbit için söylüyorum. Buna hatırlamak yeni vaziyetin manasındaki ehemmiyet ve itibarla durub düşünmemiz iktisab ettiğimiz daha ilmi ve sarif bir surette ve erkama müstenid olarak tesahür eder.

Şimdi bu vaziyetler neticesinde, 1908 den 1914 e kadar akdettiğimiz istikrarlar da yine maliyecilerimizin hesabına göre 70 000 000 lira raddesinde. Bunlara karşılık olarak gösterilen Devlet varidatını mütales ettiğimiz zaman ise şu Devletin kendisi hangi varidatla geçecek- sualini ister istemez sorar ve maalesef cevabını veremeyiz. Nihayet maharebenin sonu, mülî mücadele, Lozan muahadesi ve Cumhuriyet rejimi. Pek iyi biliyorsunuz ki Cumhuriyet rejiminin başarmışa savastığı büyük davalarından bir kısmını da bu işler teşkil etmiştir. Çünkü rejimi kuran büyük müsar ortaya bu undeyi koymuştur «Türk, hakka hüsnemet eder, bu hak kendisinin de olsa, başkasının da olsa». Anek hakkı tanımakta bu günkü niyar, masal ve hurafe değil, ancak ilmi usı ve fazilet duygusudur. İşte bu hisler altında hareket ederek yeni vaziyete gelmiş bulunuyoruz. Şimdi pek hulasa olarak arzettiğim vaziyeti müstakab ederseniz, sizin yüksek tasvibinize arzadılan bu yeni anlaşmanın mahiyetindeki kıymeti elbette benzen ziyade takdir edersiniz.

Şu malî ve iktisadî noktasın bir de siyasi bakımdan mütalesama gelelim. Uzun vadeli bir kredi demek, bu günkü hayatta, arkadaşım Zeki Masudun demin pek güzel tebarüz ettirdiği vechile, iki memleket arasında bilhassa İngiltere gibi bir Devletle Türkiye arasında, beşeriyetin istikbaline doğra emniyet verici bir saah zamanı demektir. Filvaki zamanımızda itimad

denilen usurun bazı memleketler arasında doğmaması, ekonomik itimadın mevcut olmamasından husula geliyor. Bundan dolayıdır ki İngiltere ile Türkiye arasındaki bu anlaşma yalnız böcün değil, her iki tarafın menfaatine uygun, hem de beşeriyetin selibuna hadim mesul bir hâdisedir.

Bundan dolayı gerçekten haz ve sevinç duyduğum ve bunları başarıları serimiyette tebrik etmeği, gönlüm büyük bir vazife bödü.

İngiliz dostlarımızın gelince: onlar güb realist bir milletin, bu vesile ile şu hakikati her gün daha ziyade takdir edeceklerine şüphesiz yoktur. İnsan usurine kurulu olan inkilâb türkiyesine her inanan kasaarı ve gün geldiğinde daha iyi dost olur. (Bravo sesleri, alkışlar).

İKTİSAD V. ŞAKİR KESEBİR (Tekirdağ)

— Sayın hatiblerin kıymetli izahları ve mütaleaları yüksek tasvibinize arzadılan olan anlaşmaların mahiyetini ve manasını tebarüz ettirmiştir. Bunlardan birincisi, halen meşiyette bulunan kliring anlaşmasını tadil etmekte ve bazı yeni hükümler ilâve etmektedir. Bu müzeyyel kliring anlaşması iki taraf ticaret münaşebetlerinin ulahına, tanzimine ve daha ziyade genişletilmesine hizmet edecektir. Diğer iki anlaşma, malî mahiyettedir. Anek iktisad ve teslihat kredilerine aid olan her hissinin de yine malî hüviyeti yanında ticaret münaşebetleriyle olan sıkı alakaları da meydandadır. Bütün anlaşmalar iki tarafca karşılıklı menfaatlara hizmet edecekleri kanunî ile ve müsterek dostluk zihniyeti ile imza edilmişlerdir. Aynı kanunî ve zihniyette bu anlaşmaların tatbikatta iki tarafı memnun edecek şerait altında gittikçe daha ziyade inkişaf arzedeceğiz ümid ediyoruz.

Hükümet namına, anlaşmaların taadikına dair olan kanun lâyihasının kabul buyurulmasını rica ediyorum. (Alkışlar).

BÂŞKAN — Başka mütales var mı?

BENAL ARIMAN (İzmir) — Sayın arkadaşlarım; bu gün Atatürk Türkiyesinin, mühterem Celâl Bayar Hükümetinin büyük bir malî zaferi gösteriminin önünde bir istihbar sayıfası olarak açılmış duruyor. Bu mevaffakiyetin büyüklüğünü ve kıymetini, benzen evvelki değerli arkadaşlarımız o kadar balâgat ve zaâhiyetle anlatırlar ve tebarüz ettirirler ki; bunun üzerine baraya çıkarak bir kelime ilâve etmeği, ben kendim için fazla bir cesaret addediyorum. Fakat ne yapayım ki, arkadaşlarımız müsamahasına güvenerek ben de halîmî itibarla kabartan şükran duygularımı burada ifade etmek istiyorum.

Mutlu Türk Uluarı; Büyük Atamız ve onun kıymetli arkadaşlarımız sana gösterdiği bu ak günler kutlu olsun. (Sürekli alkışlar).

NAKIYE ELGÜN (Erzurum) — (Sürekli alkışlar), Arkadaşlarım, çok değerli hatib arka-

Ek-3 İngiltere ile Yapılan Müzeyyel Kliring Ticaret Anlaşması Hakkında Hariciye Vekaleti Ticaret ve İktisat Müdürlüğünün Yüksek Başvekalete Gönderdiği Yazı

Rapı numarası
Kaydetim

İngilizce
13344

Hariciye Vekâleti Ticaret ve İktisad **Müdürlüğü**
Ş.İİ.

Evden menâi numarası	Müstakim mübâzerelerin numarası	Suberin başı numarası	Müzeyyel numarası	Nüsvet	Hisale	Hükle	Üssun Mülh
12998							
Evden fazlâ numarası							
224							
Evden tarih							
14-6-1938							
Hulâsa	<i>Sevde</i> Yüksek Başvekalete						
İngiltere ile imzâ edilen anlaşmalar ş .	4 Eylül 1936 tarihli Türkiye-İngiltere clearing anlaşması sayılı olarak Londra'da 47 sayılı 836 da İngiltere Hükümeti ile imzâ edilen clearing anlaşması vâkıf teahhüt kredi anlaşması ile Export credits Guarantee Department ile imzâ edilen kredi anlaşması metin ve tercümeleri, eskiden muhbir mektubu ve kâğıtlar beyanından yedişer nüsha ilâk olarak Yüksek Makamlarına tahsis edilmiştir.						
<i>Malfuatı :</i> 4-İngiliz-İngilizce teahhüt 1-İngilizce mektup 1-İngilizce mektup 1-İngilizce mektup 3-Kâğıtlar	Bu anlaşmaların tevdiki hususunda muhtemelen kâğıtların ifvâsına Yüksek Makamlarından emirler .						

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BOA), Türk Diplomatik Arşivi:534.37710.151749.44-534.37710.151748.47-534.37710.151748.66

Ek-4 Türk Dışişleri Bakanlığının Londra'daki Türk Büyük Elçiliğine Gönderdiği Kliring Anlaşması Sonrası İlişkiler Hakkındaki Yazısı,

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
LONDRA BÜYÜK ELÇİLİĞİ
No. 39-21
Lef.1.
Londra, 9 Kâmunusani 1939.
Hariciye Vekâletine
Ticaret ve İktisadî Dairesine

TİCARİ MÜHÜR NO: LC 10
Kay. No: 86
Tarih: 14-II-1939

İngiltere Hariciye Nezaretinden alınan bir mektupda 27 Mayıs 1938 tarihinde Londrada imzalanan Türkiye - İngiltere Müzayyel Ticaret ve Kliring Anlaşmasının, 15 Temmuz 1938 tarihli ve 10280 numaralı "Resmî Gazete"mizde intişar eden Türkçe metni ile imsalı metin arasında bazı imlâ farklarına ve tab* hatalarına tesadüf edildiği bildirilmekte, ve bunların mezkûr anlaşma hükümlerine bir tesiri olmadığı aşikâr bulunmakla beraber, keyfiyetden bizi haberdar etmekte faide gördükleri ilâve olunsakdadır.

Filhakika, tarih ve numarası yukarıda yazılı olan "Resmî Gazete" de iğaret edilen imlâ farklarına ve tab* hataları mevcuttur. Keyfiyetin tetkiki ile bu hususta ittihaz buyurulacak kararın Büyük Elçiliğe bildirilmesine yüksek müsaadelerini dilerim.

Bu vesile ile derin hürmetlerimi takdim eylerim.

Mülâzım :
Türkiye - İngiltere müzayyel ticaret ve kliring anlaşması

Büyük Elçi
Fethi Öngün

Mevzu edildiği yer ve tarih		17/1 / 1939
A	B	C
	X	21

19.10.2021 tarih ve 35363790 sayılı Karar ile iptilâli kaldırılmıştır.

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türk Diplomatik Arşivi: 534.37710.151749.44-534.37710.151748.47-534.37710.151748.66

Ek-5 İngiliz "Hellenic Travellers Club" Turizm Şirketinin Durumu Hakkında Hariciye Vekaletince Londra Büyükelçiliğine Gönderilen 3 Temmuz 1939 Tarihli Yazı,

Rapt numarası

R Kaydettim
L. A

*Impulter
Düveler*

Hariciye Vekâleti D.1-Ş.2 Müdürlüğü

Evrakın umumî numarası	Müstem idare evrakın numarası	Şubhan sayıt numarası	Mübeyyit	Müsevvit	Muavin	Müdür	Umum Müdür
42216	C.H.P. Hariciye Kalemi	246	30	6			120 29/10/39
Evrakın hususî numarası 164	467	376	27.6.1939				
Evrakın tarihi 3 Temmuz 1939	1132						

Hulâsa

*Travellers Club
h.*

Londra B.İlçiliğine

Karkezi Londra'da bulunan "Hellenic Travellers Club" adındaki turizm müessesinin ciddiyet, ehemmiyet ve faaliyeti hakkında ~~suret~~ ~~hususla~~ ~~malumat~~ ~~elâc~~ edilerek bildi-rilmesine müsaadelerini saygılarımla dilerim.

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),534 -37358-150137-4